

Enes Duraković

Traganje za bošnjačkim književnim identitetom

Rezime

Raspad institucionalnog okvira jugoslavenske državne, društvene i znanstvene zajednice uvjetovao je preispitivanje statusa i modela izučavanja nacionalnih književnosti u južnoslavenskom interliterarnom mozaiku. Proces uobličavanja nacionalnih književnosti s jasno uočenim posebnostima i kontinualnog razvoja i sinhronijski svedenih poetičkih karakteristika dovršavaju se ubrzano i znanstveno uvjerljivo. Ali, u naglašavanju tih posebnosti previđa se činjenica da postoje kulturne i književne vrijednosti koje su nedjeljive: tragovi raznolikih kulturnih simbioza prisutni su u svim južnoslavenskim književnostima, a posebno u bosanskohercegovačkoj i bošnjačkoj. U ovom radu se pokušava otvoriti razgovor o složenim, na jednoznačan odgovor nesvodivim suodnosima bošnjačke književnosti kako u bosanskohercegovačkom kulturnom mozaiku, tako i u južnoslavenskoj interliterarnoj zajednici.

Ključne riječi: bošnjačka/bosanskohercegovačka književnost, južnoslavenska interliterarna zajednica, povijest i poetika književnosti, kultura sjećanja, tradicija i identitet.

Južnoslavenska interliterarna zajednica, danas

“Koja bi se odgovarajuća, nacionalna povijest, recimo, mogla obratiti hrvatskoj, srpskoj i bošnjačkoj čitalačkoj publici s jednakim izgledima na prihvaćanje?”

(Vladimir Biti: *Strano tijelo pri/povijesti*)

“Kako pomiriti suprotstavljene perspektive oko definiranja bosanskoga kulturalnog narativa, ako smo svjesni činjenice da bosanski duhovno-kulturni bitak ne predstavlja sintezu heterogenoga, nego je prije ‘retoričko bojno polje’ u kojem se, da se poslužimo filozofskom metaforom, transcencija urušava u historiju.”

(Nihad Agić: *Poetika sjećanja*)

PITANJA što ih poput Vladimira Bitija i Nihada Agića u posljednjim desetljećima postavlja većina književnih povjesničara (i) u južnoslavenskoj interliterarnoj zajednici (ako ona danas uopće postoji) posljedica su ne samo raspada institucionalnih okvira jugoslavenske državne, društvene i znanstvene zajednice, nego i neumitnog procesa “balkanizacije studija književnosti”, kako Harold Bloom naziva umnožavanje teorijskih modela koji dovode u pitanje, u nas i sad dominantan, institucionalno povlašten koncept tradicionalne povijesti nacionalne književnosti.

Da će na južnoslavenskim prostorima u različitim oblicima tradicionalna književnopovijesna praksa trajati i u našem vremenu, znakovito svjedoči niz projekata i raznolikih inicijativa, pokrenutih i realiziranih prije a osobito nakon strahovitih političkih potresa i tragičnih iskustava rata u kojem se raspala Jugoslavija. Tek sada se vidi da procesi sistematiziranja i statusnog etabliranja nacionalnih književnosti i njihovih suodnosa ovdje nisu do kraja dovršeni, pa se na južnoslavenskom kulturnom prostoru (i zbog toga) trpe i prešutno podnose tvrdokorna prosvjetiteljsko-preporodna koncepcija povijesti književnosti i poststrukturalistička, raznolikošću oblika doduše nehomogena, ali otporom spram prethodne

inače nedvosmisleno opredijeljena književnokritička paradigma. Vidljivo je to osobito u srpskoj i hrvatskoj književnoj historiografiji gdje se pojavio niz književnopovijesnih projekata koji su u potonjih dvadesetak godina pratili ali i “proizvodili” novu društvenohistorijsku zbilju i mapu geografskih i kulturnih razgraničenja i dioba, ali i onih dragocjenih i inovativnih, ideologijski neopterećenih pristupa koji smjenjuju dugovječne i dominantne oblike književnohistorijskih sistematizacija. Slični procesi, mada u neusporedivo skromnijim oblicima uočljivi su, naravno, i u bosanskohercegovačkoj i, uže, bošnjačkoj književnoj historiografiji, izdavačkoj djelatnosti i akademskoj praksi, istina mnogo više kao rezultat individualnih inicijativa negoli institucionalno organiziranih društvenih strategija, što ne znači da stalno nije bilo prisutno nastojanje da se te inicijative posvoje i podrede političkim ciljevima, ili uguše i razore.

Bez obzira na danas izrazito prisutnu univerzalizaciju književno-teorijske misli koja u pravilu zanemaruje specifičnosti književnosti u partikularnim artikulacijama i usprkos vremenu nimalo sklonom znanstvenom dijalogu, sve ovo valja imati na umu kada se postavlja pitanje da li je moguća (i ako jeste – kakva) povijest bošnjačke književnosti, kakav je njen status u cjelini bosanskohercegovačke književnosti čiji je sastavni dio, ali i prema ostalim, osobito istojezičnim književnostima južnoslavenskoga kulturnog kruga. Odnosno, kako razaznati, čitati i interpretirati književnohistorijske i poetičke osobenosti bošnjačke književnosti kako u pojedinim razdobljima, djelovanjem različitih kulturalnih sistema inkongruentnih evropski kodificiranoj periodizaciji i genologiji, tako i distinktivnim obilježjima istovrsnih književnih procesa, oblika i konvencija, a da u tom distinktiranju ne bude dominantan onaj krajnje reduktivan postupak kojim se zanemaruju i prešućuju istovjetnosti, sličnosti, hibridnosti. Sve to valja imati u vidu ako znamo da se tzv. “kulturni konflikti” javljaju u trenucima borbe za nadmoć i u procesima diferencijacije i traganja za identitetom, pogotovo što se, kako je to uočio Christian Giordano,

“nesporazumi mogu zapaziti i unutar jednog relativno homogenog jezičkog prostora, u kojem su usljed određenih istorijskih događaja započeli procesi kulturne diferencijacije,

koji onda dovode do konstituisanja neidentičnih ‘gramatika’ u jezičkom kao i sveukupnom području socijalnog djelovanja.”¹

Zato je i danas u svakom činu kulturno-memorijske povijesno-literarne samorefleksije nužno propitivati može li se u bosanskohercegovačkom multikulturalnom društvu i južnoslavenskom interliterarnom mozaiku *sjećati da bi se pripadalo* stanovitoj književnoj zajednici, a da se u tom činu izdvajanja, razlikovanja i razgraničavanja ne uspostavi onaj negativni arhiv animoziteta, otpora i predrasuda prema drukčijim etnokulturalnim zajednicama i identitetima, osobito u procesima svojevrstne deestetizacije karakteristične za neke od oblika kulturalnih studija dominantnih u poststrukturalističkom dobu. Književna se znanost, naime, ne ograničava danas na deskripciju i aksiologiju imanentnih struktura teksta i njegove *literarnosti* izolirane u karanteni strukturalističke samodovoljnosti, nego u složenim relacijama raznolikih kulturalnih diskursa i mnogostrukih vidova reanimiranih historijskih i društvenih kontekstualizacija, što onda pogoduje i drukčijem postuliranju književnopovijesne teorije koja dijelom deskribira i etnokulturalne karakteristike mentaliteta i nacionalnog identiteta. A tu se upravo naziru i opasnosti obnove tradicionalne književnohistorijske paradigme koja *literarnosti* i *vrsti pređe* od koje je satkan književni tekst (i tekst kulture uopće) pretpostavlja utilitarnu funkciju nacionalne pedagogije i kolektivnog historijskog duha. “Prošlost nam se ne daje prirodno, ona je kulturno ostvarenje”², pa se i književnohistorijske pripovijesti javljaju neprekidnim autoimaginativnim vremensko-prostornim uprizorenjem kolektivnog identiteta sadržanog u simboličkom kapitalu književne tradicije. Obnova tradicionalne književnohistorijske episteme koja morfologiju geoloških slojeva kulture svodi na kontinualnost etno-političke dijageneze uvijek je suspektan oblik ideologijski kontaminiranog tumačenja i ulančavanja književnih tekstova imaginiranjem monumentalne nacionalne kulture. Možda bi u tom smislu u zasnivanju poetike bošnjačke književnosti valjalo poći od policentričkog, prividno eklektičnog zbira raznolikih diskursa kulturalnih studija, ali da se u toj

¹ Christian Giordano, *Ogledi o interkulturalnoj komunikaciji*, preveli s njemačkog i engleskog Tomislav Bekić i Vladislava Gordić, Biblioteka XX vek, Beograd, 2001., str. 16–17.

² Jan Assmann, *Kulturno pamćenje: Pismo, sjećanje i politički identitet u ranim visokim kulturama*, s njemačkog preveo Vahidin Preljević, Vrijeme, Zenica, 2005., str. 55.

složenoj tkanici kulture primjenom intertekstualne teorije, specifičnosti literarnih osobina posmatraju u kompleksnim odnosima svekolike kulturalne produkcije. Na takvu vrstu rekonstruirane teorije povijesti književnosti, značaju književnopovijesnog kanona za kolektivno-kulturalno pamćenje i način funkcioniranja socijalnog sistema književnosti, iznova etabliranim u savremenim kulturalnim naukama, upozorava i Nihad Agić naglašavajući da se “literarno insceniranje mjesta pamćenja ne može posmatrati samo na poledini reprezentiranih izvanliterarnih prostora, nego postoje i odnosi literarnih insceniranja međusobno.”³ I upravo u tom uravnoteženju i preplitanju širih sociokulturnih fenomena i intertekstualnih prostora pamćenja ukazuju se dinamični procesi književnopovijesnih nizova kojima se tradira kulturno pamćenje i konstituiraju posebnosti i književnih i kolektivnih identiteta:

“Kao centralni mehanizmi i mediji na osnovu kojih se društva sjećaju književnosti, procesi kanonizacije i pisana povijest književnosti imaju primarnu funkciju zasnivanja kolektivnog identiteta, legitimiranja društvenih i političkih odnosa kao i zadržavanje ili potkopavanje sistema vrijednosti, a kako se koncept identiteta i strukture vrijednosti mijenjaju, mijenja se i njihov kanon, pa je pamćenje književnosti kao socijalnog sistema kulturalno i historijski varijabilno.”⁴

Pomjeranjem znanstvenog zanimanja sa uže književnopovijesne prakse svedene na opis evolucionističko-rodoslovnog kontinuiranja nacionalne književnosti prema mnogostrukim vidovima kulturalnih studija, s jedne strane, i dinamične mozaičnosti intertekstualne i interkulturalne umreženosti književnog univerzuma u kojem se pretapaju, slivaju, zrcale i preobražavaju posebnosti mikrokulturalnih sa mnogostrukostima širih ili univerzalnih književnih fenomena, s druge strane, nudi kompleksniju i bogatiju paletu književnohistorijskih naracija oslobođenih oskudne ideološke semantizacije književnog pisma svedenog na *signum* etnopolitičkog posjedovanja prošlosti.

Sve su ovo pitanja koja se postavljaju tim ozbiljnije jer su državotvorne komšijsko-susjedske hegemonističke strasti za geografsko-političkim

³ Nihad Agić, *Poetika sjećanja*, Biblioteka Orbis Literarum, Sarajevo, 2010., str. 8.

⁴ Isto, str. 20.

razgraničenjima upisale i zadaću gruntovno-katastarskog razgraničenja vlasništva nad svekolikom kulturnom ostavštinom i književnom savremenosti i time suspendirale i ona osamdesetih godina makar i stidljivo nagovještana znanstveno utemeljena razmatranja statusa i modela izučavanja južnoslavenskih književnosti. Raspad jednog ideologijskoga projekta na kojem je postojala institucionalno konstruirana građevina prividno čvrsto povezanih i koegzistentnih južnoslavenskih kultura prouzročio je duboke potrese i preraspoređivanje njihova statusa i uloge s ponovnim otkrićem etnocentričkih koncepcija kulturnih identiteta i, nerijetko, radikalnim i prizemnim geografsko-prostornim zatočenjem duha. Ili, kako je to dobro uočio Christian Giordano u knjizi *Ogledi o interkulturnoj komunikaciji*:

“Pošto je oduvan tanki, internacionalistički veo socijalizma, mogli su ponovo da se rašire projekti identiteta koji isključivo počivaju na teritorijalno usredsređenim konstrukcijama etniciteta. Taj teritorijalno utemeljeni etnicitet kao konstruisani kompleks prostornih i etnokulturnih faktora identiteta, pod impulsom globalizacije, koji u ovom delu kontinenta ranije nije bio tako jako izražen, učvršćuje se danas kao temelj sadašnje identitetske arhitekture centralnoevropskih nacionalnih država.”⁵

Procesi uobličavanja nacionalnih književnosti s jasno uočenim i naglašanim posebnostima i kontinualnog razvoja i sinhronijski svedenih poetičkih karakteristika književnih tradicija dovršavaju se, dakle, ubrzano, s neskrivenim entuzijazmom definitivnih razgraničenja. Napisane ili ne, svejedno, povijesti hrvatske, srpske, crnogorske i bošnjačke književnosti u svakom se književnopovijesnom opisu ukazuju nesumnjivim posebnostima što su se u dinamici kulturnohistorijskih mijena doista formirali kao posebni književni identiteti. Ali, valja ovdje naglasiti danas olahko prešućivanu činjenicu da, uz puno uvažavanje znanstvenog utemeljenja posebnih povijesti i poetika nacionalnih književnosti, na južnoslavenskom prostoru postoje i one kulturne i književne vrijednosti koje su nedjeljive, bilo da su nastale u prednacionalnim periodima, djelovanjem univerzalnih kulturno-civilizacijskih

⁵ Christian Giordano, *Ogledi o interkulturnoj komunikaciji*, o. c., str. 239–240.

procesa, ili su u sretnijim a rijetkim trenucima zajedničke povijesti uobličeni istovrsnim i sličnim ili polimorfnim i hibridnim literarnim iskustvima, konvencijama, oblicima. Jer, kada se makar i ovlažno te pripovijesti uspoređuju, osobito sa aspekta univerzalnih književno-teorijskih paradigmi, onda se njihova “povijesna geografija” ukaže svojevrsnim fikcionalnim heterotopijama, prostorima mnogovrsnih ukrštanja, prelijevanja i pretapanja koje, osobito u Bosni i Hercegovini, uspostavljaju mnogo kompleksniju “topografiju” duha. Spokoj definitivnih razgraničenja u uredno katalogiziranim *nacionalnim bibliotekama* na principima samorodnosti i pripadnosti različitim i navodno nepomirljivim kulturno-civilizacijskim krugovima biva tada ozbiljno narušen: tragovi izuzetno raznolikih kulturnih simbioza prisutni su više ili manje u svim južnoslavenskim književnostima i apokrifno prožimlju kanonsku “čistotu” i izvornost nacionalne književnosti.

Možda bi se u našoj nerijetko bizarnoj knjigovodstveno-diobenoj sukcesiji “kulturnoga naslijeđa” i obnovi znanstvenog dijaloga, lišenog bilo kakvih ideološko-političkih impostura, sadašnje stanje klaustrofobične izoliranosti i osjećanja kulturno-znanstvene samodovoljnosti, moglo prevazići okretanjem prema tome nedjeljivome ostatku i raznolikim sinkretičkim oblicima prisutnim i u ostalim južnoslavenskim književnostima. U traganju za onom vrstom interkulturalnog modela povijesti književnosti kojom bi se izbjegle zamke (jugo) globalizacijske kulturne uniformnosti, ali i političkim diktatom projektiranog kulturnog getoiziranja, posebno mjesto pripada, dakle, multikulturalnoj zasnovi bosanskohercegovačke književne tradicije, a onda posljedično i bošnjačke literature.

Stoga je nesumnjivo tačno zapažanje Staniše Tutnjevića da je muslimanskim piscima odgovarao “integralistički koncept književnosti Bosne i Hercegovine” jer se “muslimansko literarno stvaralaštvo nesmetano razvijalo izbjegavajući rizik nacionalizacije koja je značila utapanje u srpsku ili hrvatsku književnost”, ali je neprihvatljiv zaključak da se iza tog prihvatanja bosanskohercegovačkog književnog koncepta skrivao tek strateški cilj jer je “riječ, dakle, o jednoj važnoj odstupnici, kojom se odlagala asimilacija muslimanskog književnog stvaralaštva sve dok se ono ne konstituirao kao posebna nacionalna književnost”⁶.

⁶ Staniša Tutnjević, *Muslimanska književnost na srpskohrvatskom jeziku u odnosu prema srpskoj i hrvatskoj književnosti*, Open Society Institute, Electronic Publishing Program,

Jer, uza sve posebnosti nacionalnih tradicija i savremenih književnih tokova ni fenomen bosanskohercegovačke kao ni južnoslavenske inter-literarne zajednice ne možemo razumijevati prividnom tolerantnošću multikulturalizma koji podrazumijeva ekskluzivnost naporednih, u sebe zatvorenih kulturnih identiteta, ni “etnografski muzej za potrebe multikulturalizma”⁷, nego prostor živih i nesmirivih prožimanja, pre-tapanja i hibridnosti, međusobnih “davanja” i “uzimanja”.

Bosanska književna tkanica i na osi sukcesivnosti i na osi simultanosti i danas se ukazuje u sasvim prepoznatljivim naporednostima kulturalno diferenciranih tradicija, ali isto tako i u neprekinutoj dinamici kaleidoskopski nemirne slike i cjelovito orkestrirane poetske simfonije čija se ljepota u trenu gubi ako njenu polifonijski razvedenu partituru pokušamo nasilno raščlaniti i raščijati na unisone stavke i sastavnice nacionalno artikuliranih kajdi. Nesumnjive i nezanemarive posebnosti partikularnih književnih identiteta bosanskohercegovačke kulture oblikovane su u složenim procesima različitih, sociopovijesnim horizontom determiniranih apropriranja i adaptiranja univerzalnih književnih paradigmi, pa se i diseminirani tragovi i autohtonih i hibridnih, ali i univerzalnih vrijednosti polimorfnih kulturnih tradicija uvijek iznova aktualiziraju i prepliću poričući nastojanja definitivnih razgraničenja i radikalnih distingviranja, kao i nasilje kulturalnih unificiranja i identitarnih homogenizacija.

Stoga i današnje razmatranje statusa i bošnjačke i bosanskohercegovačke književnosti valja ipak započeti od južnoslavenskoga konteksta kako zbog općih procesa redefiniranja prisutnih i u drugim nacionalnim književnostima, tako i zbog nezanemarivog fundusa tog općeg, zajedničkog i nedjeljivog, što se amalgamirao u dugotrajnim procesima plodonosnih susreta, prožimanja i prepleta kulturnih fenomena.

Slične nagovještaje prepoznajemo, doduše stidljivo, i u Zagrebu i u Beogradu, recimo u knjizi *Poredbena i/li interkulturalna povijest književnosti* Zvonka Kovača, u kojoj autor slijedom teorije interkulturalnog procesa u međuknjiževnim zajednicama kao konkretizaciji svjetske književnosti slovačkoga komparatista Dionyza Đurišina nastoji temeljne postavke

1999. <http://rss.archives.ceu.hu/archive/00001055/01/55pdf>, str. 9.

⁷ Marija Todorova, *Imaginarni Balkan*, prevele s engleskog Dragana Starčević i Aleksandra Bajazetov-Vučen, Biblioteka XX vek, Beograd, 2006., str. 352.

ovog koncepta razraditi na južnoslavenskome prostoru, posvećujući posebnu pažnju upravo bosanskohercegovačkoj i bošnjačkoj književnosti.

“U svjetlu teorije međuknjiževnoga procesa” – piše Kovač – “odnosno posebne interkulturalne povijesti književnosti slučaj bosanskohercegovačke i bošnjačke književnosti ukazuje se sa svojom kompleksnom izazovnosti, posebnosti, ne kao stranputica, nego kao ozbiljenje trocivilizacijske interkulturalne retorte svjetske književnosti: ono što se u svjetskim razmjerama integracijskim procesima događa globalno, u Bosni, upravo u bosanskom jeziku događa se i lokalno.”⁸

Zvonko Kovač je jedan od rijetkih hrvatskih povjesničara književnosti koji posvećuje punu pažnju razumijevanju bosanskohercegovačke i bošnjačke književnosti i u nizu tekstova zastupa i u nas prevladavajući stav o kompozitnoj, multikulturalnoj zasnovi bosanskohercegovačke i nesumnjivoj posebnosti bošnjačke književnosti. Valja, međutim, ovdje reći da je Kovačev sud po kojem je, s jedne strane, bošnjačka književnost poetički najmanje diferencirana u bosanskohercegovačkom kompozitumu u osnovi netačan, kao što je i svođenje te diferencije na islamsku komponentu također i netačno i neprihvatljivo. Orijentalno-islamska kultura je u saobraženjima s domaćom bosanskom tradicijom, osobito usmenom lirikom, “onom što je prešla devet kamenova”, kako bi to rekao Skender Kulenović, osebujnim senzibilitetom nesumnjivo natopila i impregnirala svekolik tekst bošnjačke tradicije i savremenosti, ali to nije, naravno, njena jedina *differentia specifica* ili egzotični kulturalni survival.

Tragajući za integrativnim međuknjiževnim procesima na južnoslavenskom kulturnom prostoru kao protuteži prevladavajućem konceptu mononacionalnih književnopovijesnih ekskluzivizama, Zvonko Kovač, naravno, ne pledira za obnavljanje tradicionalne i u osnovi neodržive konstrukcije “jugoslovenske književnosti”, nego one danas neshvatljivo zanemarene mnogostrukosti interliterarnih procesa i povezanosti u onom smislu kako je upravo Dionyz Đurišin obrazložio odnos nacionalnih književnosti i međuknjiževnih zajednica:

⁸ Zvonko Kovač, *Poredbena i/ili interkulturalna povijest književnosti*, Hrvatsko filološko društvo, Zagreb, 2001., str. 150.

“Prilikom karakterizacije međuknjiževnih zajednica naglasili smo da se tu radi o određenom zbiru književnosti među kojima postoje više ili manje uski oblici koegzistencije, veća ili manja mjera razvojne uzajamnosti (...). Međutim, te komponente, nacionalne ili druge pojedine književnosti, imaju pored toga i vlastita imanentna razvojna usmjerenja. Njihov je rezultat originalnost i neusporediva samosvojnost svake pojedine književnosti.”⁹

Teorijske postavke Dionyza Đurišina o interliterarnim zajednicama, zapaženim istraživanjima i njegovih slovačkih kolega, naišle su na zavidan odjek prije svega u istočnoevropskim slavističkim krugovima, a širenje ove znanstvene mreže prisutno je i na južnoslavenskim prostorima, o čemu, uz niz tekstova u zbornicima *Komparativno proučavanje južnoslavenskih književnosti*, objavljenih u Zagrebu, svjedoči i *Zbornik Matice srpske* iz 1994. godine s posebnim tematom posvećenim ovoj problematici.

Ne ulazeći ovdje u način razumijevanja Đurišinove teorije u različitim tekstovima objavljenim u *Zborniku Matice srpske* spomenimo ovdje samo tekst Mihaila Pantića koji razmatra odnos nacionalnih i interliterarnih zajednica na južnoslavenskome prostoru u postjugoslavenskom trenutku:

“Nekadašnja stvarno (a često i prividno) jaka multikulturalna zajednica vrlo intenzivnih, mnogostruko izukrštanih unutrašnjih veza i uticaja, raspala se na niz međusobno antagonistički raspoloženih manjih nacionalnih celina, u kojima se umesto shvatanja kulture kao integrativnog civilizacijskog fenomena, ideološki proizvode svojevrsna ksenofobija i kulturni autizam, što rezultira nemogućim nastojanjem da se sopstveni (individualni i nacionalni) identitet uspostavi negacijom drugih identiteta.”¹⁰

⁹ Citirano prema: Zvonko Kovač, *Poredbena i/ili interkulturalna povijest književnosti*, o. c., str. 130.

¹⁰ Mihailo Pantić, *Južnoslovenska interliterarna zajednica: Odnosi srpske i hrvatske književnosti 1918–1930*, Zbornik Matice srpske, Novi Sad, 1994., str. 29.

Pantićevom uglavnom prihvatljivom zapažanju, mada je cijeli tekst po inerciji predratnih istraživanja sveden na odnos srpsko-hrvatskih književnih veza, valja dodati da su i multikulturalni integrativni procesi jednako kao i nastojanja za uspostavljanjem posebnih kulturnih identiteta kako u sedamdesetak godina postojanja jugoslavenske državne zajednice, tako i u dvovjekovnoj tradiciji južnoslavenske filologije bili dominantno prožeti ideologijskim diskursom političke nadmoći, čime su i idealistički postavljeni ciljevi i utopijska stremljenja za istinskom multinacionalnom i multikulturalnom zajednicom zloupotrebjavani. U tom je smislu u novije vrijeme ilustrativna i studija *Stvaranje nacije, razaranje nacije*¹¹ Andrew Baruch Wachtela u kojoj autor prati uspon i pad ideje jugoslavenske kulture od ilirizma i Vukove reforme do raspada jugoslavenske državne zajednice potkraj XX vijeka. Analizirajući složene procese promoviranja “jedne obuhvatne kulture čija se centripetalna snaga suprotstavljala centrifugalnim snagama mnogobrojnih odvojenih kultura”¹² koje prepoznaje u dva temeljna modusa – unitarističkom i multikulturalnom – Wachtel, zapravo, i ideologijski različite oblike unitarističkog kanona i iznevjerene mogućnosti evropskim modernizmom osnaženog multikulturalizma svodi na uprošten odnos srpskih i hrvatskih (djelomice i slovenačkih) kulturnih razlika, sličnosti i simbioza, dok se zbog nepoznavanja ili ignorancije ostale kulturne tradicije, a među njima i bosanskohercegovačke, potpuno zanemaruju, previđaju ili tek uzgredno spominju. Za knjigu A. B. Wachtela, američkog profesora slavenskih jezika i književnosti na Northwestern univerzitetu u Evanstoneu (Illinois) moglo bi se ustvrditi u blažoj formi isto ono što je Ivan Lovrenović napisao za knjigu *Pad Jugoslavije* Mishe Glennyja:

“Imati taj neodgovorno površni englesko-beogradski pogled na *Pad Jugoslavije* (...) a o Bosni i Hercegovini nemati ni koliko bi obična pristojnost nalagala elementarnog pojma i znanja ako već ne suživljenosti, to je posve dopustivo i prirodno iz perspektive londonskog i britanskog žurnalističkog tržišta s ionako tradicionalno oskudnim sluhom za bilo kakvo suptilno

¹¹ Naslov izvornika: *Making a Nation, Breaking a Nation. Literature and Cultural Politics in Yugoslavia*, Stanford University, California, 1998.

¹² Andrew Baruch Wachtel, *Stvaranje nacije, razaranje nacije*, preveo s engleskog Ivan Radosavljević, Bošnjačka asocijacija 33, Sarajevo, 2010., str. 18.

znanje i prosuđivanje naših problema i naših entiteta, osim onoga (sluha) koji reagira samo na beogradsku intonaciju.”¹³

Uz Wachtelovo uprošćeno razumijevanje *obuhvatne jugoslavenske kulture* valja ovdje ilustrativno navesti i ono (danas već otužno anahrono) nastojanje Staniše Tutnjevića da *prividnim* konceptom jugoslavenske interliterarne zajednice apropira bošnjačku književnost u književno-historijske tokove srpske i hrvatske nacionalne tradicije:

“Prihvatljivije je, međutim, to stvaralaštvo tretirati kao poseban segment jedne šire, jugoslovenske književne zajednice u okviru koje istovremeno funkcionišu i koegzistiraju i ranije već oformljene pojedinačne nacionalne tradicije, prvenstveno srpska i hrvatska u kojima se podrazumijeva, tj. koje istovremeno obuhvataju i muslimansko literarno stvaralaštvo.”¹⁴

Ideja južnoslavenske zajednice starija je, naravno, od jugoslavenske državnopravne strukture i “pamti” i ona plodonosna međuprožimanja i dopunjavanja, srodnosti i istovjetnosti kulturnih izvora, zasada i praksi, zasnovanih kako na etnogenetskim korijenima, jezičkoj srodnosti, a u nekim periodima zračenjem pojedinih tradicija što su povijesnom smjenom kulturno-civilizacijskih paradigmi nalazili na ovim prostorima domaću realizaciju i redakciju. Stoga i nesumnjivo tačno zapažanje Šaćira Filandre da su u ideološkim previranjima bošnjačkog društva “jugoslavenska politička i teorijska usmjerenja uvijek bila samo izraz prikrivanja vlastitog nacionalnog bića da se preduprijedi nacionaliziranje u srpskom i hrvatskom smislu”¹⁵ valja dopuniti da su u bošnjačkoj kulturi i novovjekoju povijesti ipak bila prisutna neprekidna nastojanja i za bosanskohercegovačkom i za jugoslavenskom kulturnom sintezom, ali u kojoj će se jasno prepoznavati i artikulirati vlastite kulturne posebnosti. Složene vidove književnohistorijskog naslijeđa jugoslavenske kulturne paradigme, ma koliko se ona danas činila suspektnim

¹³ Ivan Lovrenović, *Ex tenebris, Sarajevski dnevnik*, AGM, Zagreb, 1994., str. 70.

¹⁴ Staniša Tutnjević, *Muslimanska književnost na srpskohrvatskom jeziku u odnosu prema srpskoj i hrvatskoj književnosti*, o. c., str. 8.

¹⁵ Šaćir Filandra, *Bošnjaci i moderna: Humanistička misao Bošnjaka od polovine XIX do polovine XX stoljeća*, Bosanski kulturni centar, Sarajevo, 1996., str. 15.

kulturnim fenomenom, nužno je analizirati ne samo sa stanovišta ideološko-političkih negiranja ili afirmiranja, potiranja ili preferiranja stanoviti nacionalnih i etnokulturalnih naracija, nego i onih uvijek dragocjenih poetičkih saobraženja, prožimanja i preplitanja slijedom univerzalnih vrijednosti i nadnacionalnih književnih sistema.

Zato se već i u onoj početnoj, temeljnoj zasnovi tradicionalno postamentiranog književnopovijesnog opisa valja ovdje prisjetiti upozorenja Zorana Konstantinovića iznesenog u tekstu *Teorija sistema i modela u proučavanju jugoslavenskih književnosti u prvoj polovini XX stoljeća* koje bi, poslije svih tektonskih poremećaja što su zahvatili ovaj kulturni prostor, univerzalnim stavom o interkulturalnim književnim procesima moralo biti poštovano u proučavanju južnoslavenskih književnosti i danas:

“U svakom slučaju” – pisao je Konstantinović – “moramo biti svesni da je prošlo vreme isključivo dijahronijskog promatranja književnosti, nizanja opisa života pisaca i pojedinih dela. Istorijsko kretanje u literaturi je, zapravo, istorija promena literarnih sistema u sinhroniji svojih pojava uvek širih od pojedinih nacionalnih književnosti a pri tome zahvaćenih i u obuhvatnijim sistemima kao odrazima opštih uslova proizvodnje i komuniciranja.”¹⁶

Uz ovo pomjeranje znanstvenog interesa s književnohistorijskog opisa života pisaca i pojedinih djela na kojima se zasnivala tradicionalna pozitivistička koncepcija povijesti književnosti prema *historijskoj poetici* koja istražuje transnacionalne književne sisteme i smjenu tih poetičkih sustava po kojima se ustaljuje skup općih normi, mjerila i konvencija, na čemu s pravom inzistira Konstantinović, važno je, međutim, i poštovanje onih *posebnosti* koje izmiču općim poetičkim obrascima. Odnosi se to prije svega na tzv. nezakonodavne književnosti kakve su, konačno, i južnoslavenske, u kojima je teže razaznati jednoobrazno kodificirane literarne obrasce, karakteristične za pojedine epohe zapadnoevropskog kulturnog kruga, a ukazuju se stanovite specifičnosti koje za takvu književnu zajednicu predstavljaju posebne vrijednosti. Zato je i stroga normativnost periodizacijskih sistema prema “čistim” i zakonodavnim

¹⁶ Vidi: *Komparativno proučavanje jugoslavenskih književnosti*, Zavod za znanost o književnosti Filozofskog fakulteta – Gesta, Zagreb – Varaždin, 1983., str. 15.

obrasima stilskoformacijskih, žanrovskih ili kojih drugih konvencija i oblika izvedenih iz hronoloških ulančanosti ili genoloških kodifikacija u pravilu reduktivna, jer iz tradicije briše sve ono što makar i u natruhama pripada drugom, osobito vanevropskom kulturnom krugu i obzoru, sve ono što nije prema tim zakonodavnim obrascima ilustrativno prepoznatljivo i posloženo.

Ni historijska ulančanost stilsko-formacijskih razdoblja ni poetičke konstante književnog sistema u starijoj bosanskohercegovačkoj književnosti ne slijede kanonizirane obrasce “zakonodavnih kultura” i te su posebnosti koje izmiču općim, evropskim književnopovijesnim i poetičkim generalizacijama posljedica burnih preslojavanja kulturno-civilizacijskih sistema o čemu piše i Zdenko Lešić:

“Što se tiče književnosti u Bosni i Hercegovini, ona se i tu, kao i svugdje drugdje, u svom razvoju više puta u cjelini prestrukturirala kao društvena ustanova, pa i njena historija predstavlja višekratnu globalnu promjenu cijelog njenog sistema formi, vrsta i funkcija. (...) A u kulturnoj istoriji Bosne i Hercegovine to prestrukturiranje sistema književnosti utoliko je bilo radikalnije što se odvijalo zajedno s premještanjem cijele kulture iz jednog u drugi civilizacijski krug. Zato kad se govori o istoriji književnosti Bosne i Hercegovine, mora se imati na umu ne samo *evolutivni razvoj* iz jedne epohe u drugu već i *prostorno pomjeranje* iz jednog civilizacijskog kruga u drugi.”¹⁷

Odnosi se to, naravno, i na posebnosti bošnjačke književnosti čiji su se izvori iz zajedničkog bosansko-humskog srednjovjekovlja u četiri stoljeća osmanlijske vladavine u Bosni razvili u četiri naporedna književna toka (usmena, epistolarna, alhamijado i književnost na orijentalnim jezicima) sa brojnim i neobičnim simbiozama usmene tradicije stvarane na bosanskom jeziku i kanonskih vrsta orijentalno-islamske poetike, što je rezultiralo književnim amalganima i hibridnim formama, s više ili manje uzajamnosti i sličnosti s onovremenom hrvatskom i srpskom književnom tradicijom.

¹⁷ Zdenko Lešić, *Pripovjedačka Bosna I*, Institut za književnost – Svjetlost, Sarajevo, str. 102.

U starijoj bošnjačkoj književnosti posebno mjesto pripada stvaralaštvu na orijentalnim jezicima (turskom, perzijskom i arapskom) koje svoj procvat doživljava u periodu od XV do XVII stoljeća, nastavlja se sve slabijim intenzitetom do sredine XIX vijeka, a sporadično se javlja, sada već kao svojevrsan anahronizam, sve do konca XIX stoljeća. Nastalo u jedinstvenom orijentalno-islamskom krugu, pjesništvo Bošnjaka na turskom i perzijskom jeziku može se posmatrati kao kulturni fenomen analogan hrvatskom latinitetu, pa je stoga sasvim prihvatljiva konstatacija Sulejmana Grozdanića da je to “književnost Bošnjaka na orijentalnim jezicima [...] a to znači naše kulturno naslijeđe koje je stvorio jedan naš narod”¹⁸, tim više što je kod ovih pjesnika postojala puna svijest o vlastitom porijeklu i bosanskoj zavičajnoj pripadnosti. Ali pri tom se, u traganjima za kontinuitetima bošnjačke književnosti valja osloboditi nasilja etnokulturalnog posvajanja književne prošlosti, pa je, ponavljajući temeljne stavove Sulejmana Grozdanića, Esad Duraković s pravom upozorio da je

“bošnjačka književnost na orijentalnim jezicima stvarana u vrlo širokim okvirima orijentalno-islamske kulture u kojoj su, opet, sudbinski značajno participirala iskustva drevne Indije, prijeislamskog Irana, arapske Andaluzije itd., te je sa stanovišta nauke o književnosti neodrživo govoriti isključivo o samodovoljnim i izoliranim nacionalnim književnostima, već – govoreći i o njima – nužno je posmatrati ih u saobraženju i relativnom razlikovanju u određenim nacionalnim zajednicama.”¹⁹

A tu se onda otvaraju mogućnosti da se uz brojna istraživanja utjecaja orijentalne kulture na evropsku renesansu istražuju i zračenja bošnjačke književnosti stvarane u orijentalnom duhu na hrvatsku renesansnu literaturu i s druge strane istraživanje mogućih odnosa, utjecaja i prožimanja ovog pjesništva s narodnim stvaralaštvom, prije svega bošnjačkom lirskom tradicijom.

Za komparativno proučavanje južnoslavenskih literatura osobito je značajno usmeno, narodno stvaralaštvo, jer su bošnjačke balade i sev-

¹⁸ Isto.

¹⁹ Esad Duraković, *Predgovor*, u: *Bošnjačka književnost u književnoj kritici: Starija književnost*, knj. I, Alef, Sarajevo, 1998., str. 122.

dalinke, uza sve posebnosti kulturno-civilizacijskih tokova i zatvorenih etnokulturalnih sredina, utjecale i na hrvatsku i na srpsku književnost a nerijetko živjele nacionalne deatribuirane, kao što je to i inače, osobito u pučkoj oralnoj kulturi, slučaj s istinski vrijednom umjetnošću. Jer, uz činjenicu različnosti bosankohercegovačkih književnih tradicija u sferi *visoke* kulture koja je obilježena krajnjim stupnjem izolacije između triju kulturnih entiteta ne smijemo “izgubiti iz vida one oblike u kojima pučka kultura djeluje ‘prema gore’, pozajmljuje sferama triju odvojenih kulturnih tokova svoj duh *integrativnosti*, rezultirajući nekim elementima trajno zajedničke kulturne svojine.”²⁰

Jugoslavenska međuknjiževna zajednica isto tako nosi i iskustva negativnih procesa hegemonističkih unifikacija i svođenja polimorfni tradicija na zakonodavnost politički dominantnog etnosa s pogubnim oblicima ne samo poricanja raznolikih književnih tradicija, nego i proizvođenjem čitavog sistema stereotipa o historijskim zbivanjima marginaliziranim identitetima, u ovom slučaju bošnjačkom i bosanskohercegovačkom, o čemu je bilo više riječi na prethodnim stranicama. Stoga uz entuzijazam plemenitih pobuda evokacija i obnova plodonosnih prožimanja i sinteza južnoslavenskih kulturnih tradicija kojih se ni danas ne smijemo odricati, valja podrazumijevati i ono negativno naslijeđe u kojem su već “pripadnici prve generacije pobornika jugoslavenstva obično srpsku kulturu i jezik usvajali kao normu na kojoj treba zasnovati jednoobrazni standardni jezik i kulturu Jugoslavije”²¹ čime su zapravo iznevjerena nadanja “da će na kraju nastati jedinstvena jugoslavenska kultura, ali da to neće biti prosto preimenovana srpska kultura, nego će pozajmiti najbolje sastavne dijelove od južnoslavenskih kultura”²² – kako je to na prihvatljivijim stranicama studije *Stvaranje nacije, razaranje nacije* uočio Andrew Baruch Wachtel. Upravo zato, u svekolikom prestrukturiranju statusa i bosanskohercegovačke i bošnjačke književnosti treba poći od određenja njihove *samobitnosti* i *posebnosti*, ne zanemarujući svu kompleksnost južnoslavenskih književnih *međuzavisnosti* i *uzajamnosti*, bez obzira na to što su ovakvi pokušaji znanstvenog djelovanja i razumijevanja bošnjačke

²⁰ Ivan Lovrenović, *Izolacionizam i njegovo prevladavanje*, u: *Skice, lajtmotivi*, Glas, Banja Luka, 1986., str. 10.

²¹ Andrew Baruch Wachtel, *Stvaranje nacije, razaranje nacije*, o. c., str. 78.

²² Isto, str. 21.

književnosti i u hrvatskoj i u srpskoj književnoj historiografiji nailazili, a i danas nailaze, na totalnu ogluhu i nerazumijevanje.

U razumijevanju tih složenosti potrebno je uvijek imati sluha za sličnosti i razlike u neprekidnom dijalogu koji – prisjetimo se – “podrazumijeva koegzistenciju nacionalno raznovrsnih kultura” jer se jedino tako mogu “ljudski preživjeti posljedice tih razlika i podjela”, u slutnji onih vrijednosti koje će *sabrati* a ne *pobrisati* to kulturalno mnogoglasje i raznorječje. Stoga se ni danas, u vremenu oslobađanja od srpsko-hrvatskih posvajanja ili poricanja bošnjačke književne tradicije, prečitavanja i reinterpretiranja stoljeće i pol prisutnih i brižljivo njegovanih stereotipa, kojima se, nerijetko dijabolizirao svaki oblik bošnjačke kulturne samobitnosti, ne smije smetnuti s uma da je kulturna polimorfnost ugrađena u samu osnovu bošnjačke književnosti, sasvim svejedno da li se ona posmatra u naporednostima sa ostalim nacionalnim književnostima ili u kompozitnoj integralnosti bosanskohercegovačke književnosti.

U burnim procesima svekolikih društvenih preobražaja i vrtložnoj matici savremenosti, ali i vremenu posvemašnje ostrašćenosti i obnovi tradicionalnih etnonacionalnih koncepcija historije književnosti na južnoslavenskome kulturnom prostoru, uspostavljanje poetike bošnjačke književnosti i njene kulturalne gramatike valjalo bi isto tako zasnivati bez dobošarske ritmike preporodne ekstaze koja rafiniranim oblicima uvijek pretpostavlja transparentne folklorno-romantičke oblike duhovnosti. Bude li svedena na puku ilustraciju *nacionalnog* identiteta bošnjačka će se kulturna glasnost pretvoriti u zaglušujuću buku u kojoj ne samo da nećemo čuti i glas Drugog ili on naš glas, tada već nećemo čuti ni sami sebe.²³ A taj drugi i drukčiji, nerijetko i subverzivni glas treba oslušnuti i razumjeti jer upotpunjuje i obogaćuje dragocjenu poliperspektivnost naših kulturalnih identiteta. U protivnom, traganja za posebnostima kulturnog identiteta preobražavaju se u nasilje antagonističkih koncepcija identitetskih samodefiniranja o kojima piše Amin Malouf:

²³ Na opasnosti konzervativne nacional-romantičarske koncepcije povijesti bošnjačke književnosti i klaustrofobične kulturalne izoliranosti pisao sam u tekstu *Bošnjačka glasnost* 1991. godine u reviji *Ogledalo*, a potom i u predgovorima antologijama bošnjačke i bosanskohercegovačke književnosti objavljenim u izdavačkoj kući “Alef” neposredno po završetku rata.

“Ljudi se često prepoznaju u okvirima one pripadnosti koja je najviše napadana. Ponekad je prikrivamo, jer ne osjećamo dovoljno snage da je branimo; ona ostaje u dnu naše duše, skrivena u sjeni čekajući svoj trenutak osvete. No, bilo da je prihvaćamo ili skrivamo, bilo da je izjavljujemo oprezno ili gromoglasno, s njom se poistovjećujemo. Pripadnost o kojoj se tada radi – boja kože, vjera, jezik, klasa – prožima onda cijeli identitet. Oni koji je dijele osjećaju se solidarnima, mobiliziraju se, uzajamno se hrabre, okrivljuju ‘one nasuprot’. Za njih ‘potvrditi svoj identitet’ neminovno postaje čin hrabrosti, oslobodilački čin...”²⁴

Patos *oslobodilačkog čina* karakterističan za proces političke fragmentacije državnopravnih entiteta, uz razumljiva “prestrojavanja” političkih, društvenih i kulturnih sistema, u pravilu nosi u sebi i pogubne oblike radikalnih razgraničenja i razdruživanja s drugim, entuzijastičkim doživljajem samodovoljnosti, narcisoidne autoimaktivne refleksije kojom se nastoje izbrisati svi tragovi zajedničkih vrijednosti, sličnosti i nedjeljivosti. Valjalo bi stoga u dekonstruktivnom činu prečitavanja tradicionalnih predstava o herojskoj uzvišenosti nacionalnih preporoda koje epskim patosom prožimlju i novovjeke južnoslavenske historiografske, ali i književne naracije, podrazumijevati da je radikalni raskid s prethodnim kulturnopovijesnim naslijeđem “nemile prošlosti” (srećom) nemoguć i da u konstrukciji iznova oslobođenog nacionalnog identiteta uz reafirmaciju zanemarenih vrijednosti vlastite tradicije bitno sudjeluje i aproprirano i amalgamirano naslijeđe imperijalnih kulturnih paradigmi. Isključivanje i poricanje svega što se ne povinuje dominantnoj kulturalnoj paradigmi karakteristično je koliko za tradicionalni kanon hegemonih kultura i zakonodavnih književnosti toliko i za entuzijastična traganja za autohtonim i resemantiziranim vrijednostima partikularnih kultura, ali se – paradoksalno na prvi pogled – u oba vida identitetskog kanoniziranja književne poetike naziru neizbrisivi obrisi, tragovi i siluete isključene drugosti. Valja, naravno, pri tome imati u vidu i svu složenost i raznolikost pojedinačnih i kolektivnih identiteta, procesualnost i promjenjivost njihova razumijevanja koje se osobito u književnohistorijskim naracijama ukazuju u mnogostrukim

²⁴ Amin Malouf, *U ime identiteta: Nasilje i potreba za pripadnošću*, preveo s francuskog Živan Filipi, Prometej, Zagreb, 2002., str. 29.

vidovima pripadnosti mimo tradicionalne etnokulturalne paradigme. O tim složenim procesima re-konstitucije kulturnih identiteta izuzetno sugestivno su pisali Edward W. Said u knjizi *Kultura i imperijalizam* i Amin Malouf u knjizi *U ime identiteta*²⁵, naglašavajući opasnosti dramatičnih antagoniziranja u vremenu postkolonijalne emancipacije “malih naroda”, a u nas Ugo Vlaisavljević u knjizi *Rat kao najveći kulturni događaj*. “Ako oslobođenje može biti ostvarivo samo kao kulturna emancipacija, onda postaje uočljiva radikalna nemogućnost potpunog oslobođenja”²⁶, piše Vlaisavljević upozoravajući da se u procesima egzaltiranih otkrića etnokulturalnih posebnosti kolektivnog identiteta skrivaju i zablude o izvornoj čistoti nacionalne kulture i da se onda neminovno “kultura neprijatelja [...] promatra kao ne-kultura par excellence, kao sami izvor njegovog zla”²⁷. Stoga, ne bismo smjeli previdjeti da se i u dekonstrukciji unitarnog, ideologijski koncipiranog modela “jugoslavenske” kulture, historije, književnosti i jezika (tradicionalnih i reanimiranih konstituenzi nacionalnog identiteta), u nastojanju radikalnog razgraničenja s drugim, zanemarene posebnosti bošnjačke kulture, nažalost, nerijetko svode na folklorno-vernakularne književno-jezičke simulakrume koji, zapravo, zasjenjuju i poriču autentične vrijednosti svake pa i bošnjačke nacionalne kulture. Presudno zaposjednuta sakralnom misijom etnokulturalne reprezentacije, tradicionalna koncepcija nacionalne literature i kontinualnost književnopovijesne ulančanosti “stilova i razdoblja” i normativno kodificirane poetičke konstante nacionalnog književnog kanona razumijeva kao homogen, uređen sistem koji transcendirira subkulturni nered historijske pustoši i superiorno se nadređuje i napoređuje drugim i drukčijim, a osobito susjednim književnopovijesnim nizovima i entitetima. I kad je prožeta entuzijastičnim patosom rebelske, oslobodilačke geste u procesu kulturalne legitimacije i (re)konstitucije nacionalnog kanona i identiteta i kad je institucionalnim okvirom akademskih i društvenih centara moći promovirana u povlaštenog tumača i zaštitnika sakralnih vrijednosti već kanoniziranog sistema nacionalne kulture, takva koncepcija povijesti

²⁵ Amin Malouf, *U ime identiteta*, o. c. Naslov izvornika: *Les identités meurtrières*, Editions Grasset&Fasquelle, 1998.

²⁶ Ugo Vlaisavljević, *Rat kao najveći kulturni događaj. Ka semiotici etnonacionalizma*, Mauna-fe, Sarajevo, 2007., str. 84.

²⁷ Isto, str. 65.

literature zanemaruje ne samo mnoštvenost književnih diskursa i poliloškog raznorječja unutar iste kulture, nego i onu dinamičnu na apriorne, aksiomatske vrijednosti nesvodivu performativnost intertekstualnih obnavljanja i persifliranja, kodificiranja i potkopavanja kanonski petrificiranih oblika, žanrova i stilova, normi i kodova. Vidljivo je to i u antagoniziranim književnopovijesnim naracijama koje se u posljednje vrijeme iznova bave fenomenom bosanskohercegovačke književnosti, nerijetko obnavljajući idiosinkratične oblike poricanja njene književnohistorijske i sociokulturne utemeljenosti, svodeći je tek na mehanički zbir naporednih, poetički potpuno različitih i razdvojenih nacionalnih književnosti. Takvi su vidovi književnokritičke prakse presudno određeni tradicionalnim i neodrživim konceptom samorodnog i homogenog književnog identiteta etnokulturalne zajednice koji svoju prividnu stabilnost prepoznaje u navodnoj neponovljivosti i posebnosti “nacionalnim duhom” semantiziranih i semiotiziranih poetičkih i književnopovijesnih konstanti. Ali, baš kao što je nemoguće govoriti o jedinstvenom identitetu i individualitetu pojedinca jer je on “prošaran tragovima svoje obitelji, svojega školovanja, svoje okoline, društvene klase itd.”²⁸ ili jedinstvenom značenju teksta jer je, prema Barthesu, svaki tekst novo pletivo prošlih citata, tako ni nacionalnu književnost i kulturu ne možemo razumijevati kao homogen i samorodan, zatvoren i stabilan identitet. Sve su kulture više ili manje sinkretične, prošarane i prožete citatima iz drugih kultura, bilo ponavljanjem, transformiranjem i modificiranjem općih književnih konvencija, kodova i arhetipova, bilo sličnim tematskim, ideo-afektivnim sadržajima što ih producira historijska zbilja i zajednički društveni kontekst. A upravo je u tome fenomen i bošnjačke i bosanskohercegovačke književnosti paradigmatičan i podatan za intertekstualna istraživanja ♦

²⁸ Miroslav Beker, *Tekst / intertekst*, u: *Intertekstualnost & intermedijalnost*, Zavod za znanost o književnosti, Zagreb, 1988., str. 9.

Enes Duraković

A Quest for the Bosniac Literary Identity

Summary

Dissolution of the institutional framework of the state, the social and the scientific community of Yugoslavia led to a re-examination of the status and the model for studying national literatures in the South Slavic inter-literary mosaic. The process of establishment of national literatures with clearly identifiable particularities and continuous development and synchronically reduced poetic features was completed at an accelerated pace, yet convincingly in terms of scientific substantiation. However, the over-articulation of those particularities disregards the fact that there are cultural and literary values that remain indivisible: traces of different cultural symbioses remain present in all the South Slavic literatures, particularly in the Bosnian and the Bosniac ones. This paper seeks to open a discussion about the complex co-relations of Bosniac literature in the Bosnian cultural mosaic as well as the South Slavic inter-literary community, which cannot be reduced to a single, simplified elaboration.

Key words: Bosniac / Bosnian literature, South Slavic inter-literary community, history and poeticism of literature, culture of remembrance, tradition, identity.